

OD TULÁKŮ K NEZAMĚSTNANÝM SOCIÁLNÍ POLITIKA Z POHLEDU DĚJIN POJMŮ

Jakub Rákosník

From the Shiftless to the Unemployed
Social Policy from the Perspective of the History of Ideas

This article focuses on the genesis of the concept of "unemployment". The concept as we understand it today took root at the close of the 19th century, at a time when the first – very tentative – forms of unemployment insurance began to appear. Here, I am trying to capture the language used in the past to describe people who did not work, which of course was to influence the way society was to deal with such non-working people. Liberalism in the 19th century and the ideas on the nature and tasks of man in the world that were associated with it created an anthropological description in which the importance of material assistance was supplanted by the disciplining and moral edification of fallen individuals which may be found in pre-liberal practice in the age of European mercantilism. Classical political economics also had difficulties explaining unemployment scientifically. Under its influence, particularly in the first half of the 19th century, attention was shifted to an individualising explanation of the origins of unemployment, situating it to a large extent within the sphere of individual responsibility. I stress here the discursive "invention" of unemployment as opposed to what is perhaps a more ingrained idea today: that unemployment simply derives from the objective economic conditions that hold under capitalism.

Cílem tohoto textu je postížení jednoho z ústředních momentů dějin moderních sociálních států, jímž je geneze uznání sociálních funkcí státu, a také jedné z klíčových složek dnešního sociálního zabezpečení, jíž je podpora v nezaměstnanosti. Sledování jazykových popisů, jak se vytvářely v 19. a první polovině 20. století, mohou v tomto směru přispět k pochopení procesu uznání sociální potřeby a rovněž v širším smyslu ukázat užitečnost výzkumu dějin pojmů v historiografii.

Pokusím se zde ukázat, jak se pojem „nezaměstnaný“ vyvíjel do značné míry autonomně na hospodářském vývoji a jak vznik dnešní definice, kterou máme tendenci vnímat jako samozřejmou, závisel na řadě kontingentních faktorů, jež daleko více vyplývaly z představ o morálce či o lidské podstatě než přímo z vývoje kapitalistické ekonomiky. Jde tedy o otázku, nakolik byla nezaměstnanost vymyšlena či

řečeno mírněji konstruována, namísto ve vědě zažitě představy, že nezaměstnanost jednoduše vyplývá z objektivních hospodářských podmínek nezávisle na diskurzu.

Argumentace se zde rozvíjí především dvěma směry; jednak k postižení rezervovaného přístupu tehdejší politické ekonomie k této problematice a jednak k postižení dobových kritérií morálky ve vztahu k sociální potřebnosti.

Kdo je nezaměstnaný?

Na počátku stojí tato zdánlivě lapidární otázka: „Kdo je nezaměstnaný?“ Odpověď na ni není zdaleka tak jednoduchá, jak by se mohlo na první pohled zdát. Ti, které dnes zveme nezaměstnanými, se totiž v evropských dějinách vyskytovali mezi ctnostnými žebráky, později mezi vagabundy a povaleči, aby se z nich nakonec staly nešťastné oběti odosobněných mechanismů trhu jako samostatná pojmová kategorie. Právě tímto směrem je orientována poznámka Paula A. Samuelsona, když ve své klasické učebnici ekonomie napsal: „Ačkoli nezaměstnanost soužila kapitalismus již od průmyslové revoluce, bylo možné pochopit její příčiny a související náklady teprve po vzniku soudobé makroekonomické teorie.“¹ Autor tohoto výroku měl sice na mysli především rozvoj keynesiánského myšlení v ekonomii, a nikoli genealogii pojmu „nezaměstnanost“, přesto však přesně postihl problém, o který v tomto článku jde. Nezaměstnanost tak, jak jí rozumíme dnes, není vůbec prastarého původu a v jazyce (nejen) národohospodářů a právníků získala „hegemonii“² v zásadě až v období velké hospodářské krize 30. let minulého století.³

Porozumět zrození moderní sociální politiky „ve své epoše“ znamená nepřistupovat k ní pouze s naší současnou pojmovou výbavou, protože pak veškeré starší způsoby zabezpečení nutně musíme hodnotit jako represivní, nedostatečné, někdy i nelogické, ba dokonce směšné. Právě výzkum dějin pojmu nám může zodpovědět řadu otázek, jako například proč se myšlenka podpor v nezaměstnanosti objevuje daleko později než nemocenské a sociální pojištění, nebo proč živnostník na rozdíl od průmyslového dělníka neměl v meziválečném Československu právo na podporu v nezaměstnanosti, a navíc to ještě zpravidla považoval za zcela legitimní.

Je banálním poznatkem, že dokud společnost nereфлекtuje někoho jako potřebného, stěží se dočká podpory. Tím má být řečeno, že dokud ti, kteří jsou dnes nazýváni nezaměstnanými, byli označováni jako tuláci, lenoši či vagabundi, málokoho by napadlo poskytovat jim za to peněžní podporu. Teprve ve chvíli, kdy se z těchto leno-

1 PAUL A. SAMUELSON, WILLIAM D. NORDHAUS, *Ekonomie*, Praha 1991, s. 302.

2 ONDŘEJ ČISAŘ, *Dekonstrukce jako politické jednání*, Sociologický časopis 36/2000, s. 97-109.

3 Srov. EDWARD W. BAKKE, *The Economists and Unemployment*, American Economic Review 30/1941, s. 294n. Autor zde – ještě v roce 1941 – kritizuje soudobé práce ekonomů o nezaměstnanosti, v nichž postrádá jasné precizování pojmu.

chů staly nezaviněné oběti hospodářských cyklů, mohly se proměnit v osoby potřebné a s určitým časovým odstupem se pak zrodilo i podpůrné zákonodárství. A tato proměna byla záležitostí jazyka; záležitostí proměny jazykového popisu těchto osob. Teprve poté se dostalo normativního zakotvení takového chápání v zákonodárství.

Doba klasického liberalismu

Na přelomu 50. a 60. let 19. století se česká společnost znovu nacházela na „úsvitu nové doby“. V habsburské monarchii nadcházela éra liberalismu. Příslib světlých zítřků v hospodářském a z hlediska českých i německých liberálů také v politickém smyslu, obdobně jako v časech zasedání Ústavodárného sněmu před jedním desetiletím, se znovu zdál být na dosah ruky. Tehdejší očekávání českých měšťanských vrstev výstižně postihl jejich vůdčí reprezentant František Ladislav Rieger, jenž však zatím vyčkával buď na cestách zahraničím, či v ústraní svého pražského bytu v konzultacích s kruhem svých blízkých spolupracovníků, s nimiž v té době sestavoval první českou moderní encyklopedii, nebo řekněme tehdejším jazykem: konverzační slovník. Někdy v té době, ačkoli sám nikdy psanému slovu příliš neholdoval, sepsal na základě svých zkušeností se zahraničním vývojem v oblasti výroby i hospodářských teorií dnes neprávem opomíjené dílo, jež však můžeme označit za kánon klasického liberalismu v českých zemích: *Průmysl a postup výroby jeho v působení svém ke blahobytu a svobodě lidu zvláště pracujících*, které spatřilo světlo světa tiskem v roce 1860. V něm se vyrovnával s hlavními palčivými otázkami průmyslové revoluce a došel k jednoznačně optimistickým závěrům. Hned v úvodních pasážích knihy čtenáře ujistil, že „čím více vychování všestranné těla i ducha jak nevědomost, tak i nezručnost naší napraví, tím více a jako postupních musí se vůbec tratiti nedostatek a utrpení tělesné“. A dále dodává: „Je dokázáno, že vládne zákon pokroku neustálého“ a že při sledování života dělnické třídy v industrializovaných zemích se neukazují případy, „ježto by hrůzou svou se rovnaly zjevům strašlivým povstalým z někdejšího feudalismu“.⁴

Rieger vůbec není tím, kdo by si nasazoval růžové brýle, a v ničem neuhýbá před tradičními výtkami na adresu industrializace, kterými byly hlavně tři fenomény – pauperismus, hospodářské krize a zavádění strojů do výroby. Ba naopak, tyto otázky dokonce tvoří meritum citované knihy. Plně se zde odráží tradiční liberální optimismus, jemuž dodaly přesvědčivosti železné zákony trhu, které naznačil A. Smith a které rozvedli jeho následovníci, jako například Jean B. Say či David Ricardo. Přírodovědecká jistota poznání tak vstoupila i do sféry hospodářské teo-

4 FRANTIŠEK LADISLAV RIEGER, *Průmysl a postup výroby jeho v působení svém ke blahobytu a svobodě lidu zvláště pracujících*, Litomyšl 1860, s. 20-24, 55. Otto Urban na adresu této knihy poznamenává, že „seznamovala českou veřejnost s problematickými rysy kapitalismu“, srov. OTTO URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, Praha 2003, s. 176.

rie. Pauperismus je v Riegerově knize otázkou dočasnou a dá se mu „též moudřími – ovšem samých základů společenstva se nedotýkajícími – opravami ve zřízení politickém a sociálním namnoze pomoci“.⁵ Ani hospodářské krize nejsou ničím nutným, nýbrž jde v tomto pojetí jen o nedostatečné znalosti výrobců, které když budou odstraněny, nebude docházet k cyklickým výkyvům. Ve své formulaci vysvětlení se vyrovnává i se zmiňovaným problémem třetím, tedy strojeovou výrobou, vůči níž tehdy panovala podezření zřejmě nejrozšířenější: „Když teda důmyslný Sismondi⁶ a za ním někteří jiní praví, že fabriky naše příliš mnoho zboží vyrobují, a že již následkem toho musí prodati zboží své laciněji než jim přišlo, odpovme na to, že tito fabrikanté a kupci, kteří tím ztrátu utrpěli, měli lépe znáti stav a položení oněch národů, pro něž byli zboží svoje ustanovili.“⁷

Patrně nikde jinde v jeho díle nenalezneme tak výrazně vyjádřený vliv Sayova zákona trhu, podle něhož si „nabídka vytváří svou vlastní poptávku“. Byl to J. B. Say, jenž svým abstraktním duchem výrazně posunul politickou ekonomii k budování všeobecně platných vědeckých teorií, a nikoli jen k tvorbě jakýchsi moderních „knížecích zrcadel“, příruček pro státníky, jak správně vládnout. Charles Rist tento významový posun přesně postřehl, když napsal: „Say chce být jedině přírodopyscem. Léčení není jeho úkolem. Myslí, že tak uplatňuje pravou vědeckou metodu. Přirovnává ostatně novou vědu spíše k fyzice než k vědám o organismech.“⁸

Jestliže zákonem nabídky a poptávky je s přírodovědeckou jistotou schopen zajistit hospodářskou rovnováhu, pak ve správně uspořádaném státě není nezaměstnanost pojmově vůbec možná. Say však mluví o agregátní nabídce a poptávce. V konkrétní situaci na trhu jinak nabídka, když je vyrobeno mnoho zboží, pro které nejsou kupci, může být v nepoměru s poptávkou. Systémová vlastnost kapitalismu se tak přesouvá do sféry individuálních schopností každého individua předvídat vývoj. F. L. Rieger toto tvrzení ve svém závěrečném pojednání o „bezdělnosti“ (nezaměstnanosti) také plně přejímá a vysvětluje. Samozřejmě nijak nepochybuje o tom, že nedobrovolná ztráta práce je fakticky možná a že má za následek hmotnou i duchovní nouzi, avšak liberalistický duch mu již záhy umožňuje odhodit obavy z hlubokých sociálních dopadů těchto úkazů, když říká, že „všecka tato neštěstí jen omylem samému rozvoji výroby se připisují. Chyba těch, kteříž tak smýšlejí, spočívá hlavně v tom, že pokládají za pravidlo stále všeobecné, co je jen výjimkou, a buď neštěstím nebo chybou jednotlivců.“⁹ Podstata neza-

5 O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, s. 129n.

6 Jean Charles Leonard Sismondi (1773-1842) byl jedním z hlavních kritiků klasického liberalismu první poloviny 19. století; pozdější sociální reformátoři jej považovali za svého předchůdce.

7 F. L. RIEGER, *Průmysl a postup výroby*, s. 199n.

8 CHARLES GIDE, CHARLES RIST, *Dějiny nauk národohospodářských*, Praha 1928, s. 150.

9 F. L. RIEGER, *Průmysl a postup výroby*, s. 198.

městnanosti tak byla spatřována výhradně ve sféře individuální odpovědnosti, a nikoli v kapitalismu jako hospodářském systému.

Léta šedesátá znamenala vítězství liberalismu, představovaného dlouhou řadou kabinetů, opírajících se o ústavověrnou liberální většinu v říšské radě, s určitými výjimkami, až do roku 1879. Přestože již za Bachova ministerstva v 50. letech vystoupila otázka nezaměstnanosti do popředí, a to nikoli poprvé,¹⁰ nebyla ještě dlouho poté považována za zásadní problém kapitalismu ani v Rakousku, ani v sousedním Německu. Ekonomická teorie i hospodářská konjunktura 60. let 19. století tento přístup jen podporovala. A toto přesvědčení přetrvávalo i v dalších desetiletích, ačkoli idea veřejnoprávního dělnického pojišťování získávala na síle, byť paradoxně nikoli mezi politickou reprezentací dělníků, tj. sociálními demokraty.¹¹ Bismarckovo i Taaffeho sociální zákonodárství se soustředilo na jiné sociální události zapříčínující redukci aktivity jednotlivce na trhu práce: tím byly nemoc, úraz, invalidita a stáří, nikoli nezaměstnanost, což samozřejmě není náhoda.

Nedostatek pracovních míst ještě tehdy neznamenal masový existenciální problém jako v následujících desetiletích. Ačkoli tradiční pojetí nezaměstnanosti založené na individuální odpovědnosti a na silném moralistním podtextu bylo krizí 70. a 80. let zásadně otřeseno, vážněji se začalo v Německu i v Rakousku o tomto problému hovořit teprve v 90. letech 19. století.¹² Nutno poznamenat, že vedle této jazykové proměny hrála důležitou roli také tehdejší představa, že na rozdíl od jiných sociálních událostí nelze zkonstruovat finančně udržitelný pojistný systém proti důsledkům nezaměstnanosti, což navíc ještě v 90. letech 19. století potvrzovaly i krachy prvních pokusů o jeho realizaci.

Pojem „práce“ a „ne-práce“

Aby bylo možné definovat „ne-práci“, tzn. nezaměstnanost, je třeba nejprve obrátit pozornost k pojmu „práce“.

Obvykle se uvádí, že význam lidských zdrojů v národním hospodářství vyzdvihl do popředí merkantilismus.¹³ S rozvojem kapitalismu došlo rovněž k proměně

10 Srov. FRANTIŠEK KUTNAR, *Nezaměstnanost a bída krkonošských a podkrkonošských tkalců plátna před revolucí 1848*, in: *Lnářský průmysl*, díl 3, Trutnov 1980, s. 149-164.

11 Srov. GERNARD A. RITTER, *Arbeiter, Arbeiterbewegung und soziale Ideen*, München 1996, s. 44. Ojedinělé náznaky v předlitavském prostředí můžeme nacházet již v první polovině 70. let. Ani zde se však otázka dělnického pojištění nestala úhelným kamenem programu sociální demokracie.

12 Citováno podle THOMÁS NIPPERDEY, *Deutsche Geschichte 1866-1918*, München 1998, s. 313, 354. Dále srov. ALAN BOOTH, SEAN GLYNN, *Interwar Unemployment: Restatement and Comments*, Journal of Contemporary History 15/1980, s. 763.

13 Srov. MILOŠ STÁDNÍK, *Sociální blaboby a národní důchod*, Praha 1945, s. 16-20; E. J. HÜNDRT, *The Making of Homo Faber: John Locke between Ideology and History*, Journal of the History of Ideas 33/1972, s. 3-22.

pojmu práce. Práce se stala v průmyslové společnosti klíčovou hodnotou pro budování blahobytu národa. Moderní politická ekonomie počínající v 18. století přichází místo tradičního povinování jedince k práci s přirozeným právem na práci, s nímž je spojena svoboda volby, tedy smluvní volnost stran. Jsou notoricky známé hospodářské a sociální konsekvence této proměny – zrušení poddanství, rušení hospodářských privilegií, volný pohyb za prací, konkurenční hospodářství atd.

Spolu s tímto moderním pojmem práce se rodí i nový koncept „ne-práce“. Nemajetní nepracující již nejsou pobudové, nebo naopak Kristovi chudí, žebráci, kteří ve společenské dělbě práce ve středověku měli důležitou funkci, protože jejich modlitby přispívaly ke spáse donátora almužny.¹⁴ Nezaměstnaní v duchu nové politické ekonomie jsou ostře odlišeni od chudiny, ačkoli na úrovni zákonodárství a zvláště v jeho aplikaci došlo k této proměně až mnohem později. Musíme souhlasit s Wernerem Conzem, že tato proměna pojmu práce bezpochyby byla klíčovým předpokladem revoluce nejen průmyslové, nýbrž i v politicko-sociálním smyslu.¹⁵

Ačkoli v historických pojednáních se běžně objevuje pojem nezaměstnanost i pro období středověku a raného novověku, považujeme toto pojetí za příliš široké a nefunkční. Toto označení má smysl teprve pro období kapitalismu. T. Pierrickemper k tomu dodává: „Formy lidské práce se značně odlišují a teprve v moderní kapitalistické industriální společnosti je možné hovořit o zaměstnání, odehrávajícím se mimo domácí formy a zprostředkovaném přes trh práce.“¹⁶

V důsledku těchto revolučních proměn v hospodářství se tedy zrodil i moderní vztah zaměstnavatel-zaměstnanec. To je z hlediska sledovaného tématu o to důležitější, že například v pozdější československé sociálně politické legislativě v meziválečném období byl určujícím nikoli „nedostatek práce“, jak nezaměstnanost chápeme dnes, nýbrž „nedostatek zaměstnání“, tzn. nedostatek závislého pracovního poměru.

V důsledku těchto bezpochyby revolučních (jakkoli pozvolných) proměn v hospodářství se tedy zrodil i moderní vztah zaměstnavatel-zaměstnanec. V tradiční předindustriální ekonomice se vztahy mezi oběma subjekty pracovního poměru lišily od doby pozdější. Vzájemné povinnosti dalece přesahovaly povinnosti z pracovní smlouvy a vztah majitele výrobních prostředků k pracovníkům byl založen na patriarchálním modelu, kde zaměstnavatel přebíral péči a odpovědnost za

životní podmínky pracovníků v případech životních těžkostí.¹⁷ Carlo M. Cipolla a Knut Borchardt další vývoj ve své práci o evropských hospodářských dějinách pregnantně shrnují: „Jakmile se průmysl stále více koncentroval do měst a kvalifikované rukodělné pracovníky začaly vytlačovat stroje a spolu s nimi nekvalifikované pracovní síly, odlišovali se konkrétní pracovníci stále méně od obecné masy a zaměstnavatelé přestávali cítit jakoukoli osobní odpovědnost za ně.“¹⁸

V praxi se však zrození moderního pracovního poměru neprosazovalo tak jednoduše, jak by z výše ideálně typické konstrukce na první pohled vyplývalo. I nadále naopak přetrvávala především rozsáhlá disciplinační oprávnění zaměstnavatelů a stejně tak se rodila i sociální péče na úrovni podniků, což v praxi takovéto teoreticky jasné rozhraní mezi patriarchálním a námezdním vztahem fakticky oslabovalo.¹⁹

Vedle uvedeného procesu je však třeba upozornit ještě na jednu skutečnost, která zamlžuje jasné rozlišení, které bylo výše učiněno v rovině teoretické. Po celé 19. století mezi námezdními silami, zvláště těmi nekvalifikovanými, panovala vysoká horizontální mobilita na trhu práce a rovněž i mobilita geografická.²⁰ Krátkodobá frikční nezaměstnanost patřila ke každodenní zkušenosti těchto lidí a byla od jejich života neoddelitelná. Dokud nacházeli ve své honbě za lepšími podmínkami pracovní uplatnění, nemělo v podstatě ani smysl o sociálním problému nezaměstnanosti hovořit. Byli často bez práce, ale nebyli nezaměstnaní, protože jen přecházeli jinam.

Mravnost a sociální péče

Změna funkce práce ve společnosti a vznik moderního pracovního poměru měly i závažné důsledky morální. Jestliže nereglementovaný trh měl být schopen v krátkodobém časovém horizontu zajistit plnou zaměstnanost, potom ten, kdo nepracoval, byl zcela logicky podezřelý z povalečství.

Nebyly to však jen výše uváděné zákony politické ekonomie naplněné optimismem liberalismu, které měly zásluhu na tom, že nezaměstnanost a otázka podpor

14 Srov. BRONISLAW GEREMEK, *Slitování a šibenice*, Praha 1999, s. 28.

15 OTTO BRUNNER, WERNER CONZE, REINHARD KOELLECK, *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, díl 1, Stuttgart 1972, s. 173-176.

16 Srov. GEOLD AMBROSIUS, DIETMAR PETZINA, WERNER PLUMPE, *Moderne Wirtschaftsgeschichte – Eine Einführung für Historiker und Ökonomen*, München 1996, s. 243.

17 Typický je v tomto směru čelední řád, tedy základní norma zemědělského dělnictva vyjadřující právě ony pracovní vztahy pojmenované jako patriarchální. Z jeho ustanovení vyplývá, že „hospodář má mít na starosti mravní, duševní i tělesné blaho čeledína a čeledín zase má jeviti věrnost a oddanost rodině, ku které patří, šetřiti domácího pořádku a pečovati o dobro hospodářovo“, citují podle Národní archiv, fond MSP, karton č. 7, sign. III/5/1.

18 CARLO M. CIPOLLA, KLAUS BORCHARDT, *Europäische Wirtschaftsgeschichte*, díl 4, Stuttgart-New York 1985, s. 38.

19 Typický například rakouský Živnostenský řád č. 227/1859 ř. z., například § 76 a 85.

20 Srov. JANA MACHACOVÁ, JIRÍ MATEJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*, Opava 2002, s. 148n.

byla reflektována tak odlišně od zkušenosti sociálních států 20. století. Nemenší vliv zaznamenaly i myšlenky, které měly s představou nutného pokroku jen málo společného. A stejně tak i ony byly v duchu myšlenkového dědictví osvícenské vědy prezentovány jako „železné“. Jejich vyznění však bylo, alespoň s ohledem na dobu vzniku těchto myšlenek, daleko méně útěšné z hlediska aktuálního zlepšení situace chudých.

Přesto se tento pesimistický pohled nemusí nutně s pokrokářským optimismem vylučovat. Nejjasněji je to vidět na zakladatelích moderního socialismu. Marx věřil v nutnost pauperizace stejně jako v nutnost pokroku v dějinách. Neméně typickým příkladem je i Ferdinand Lassalle.²¹ Jeho ústřední myšlenkou je jednak „železný zákon mzdový“, dokazující nemožnost zvýšení mzdy nad existenční minimum, jednak víra, že s pomocí osvíceného státu bude možné zlepšit úděl dělnické třídy.

Lassalle však nebyl v tomto směru tak úplně originálním myslitelem. Kdo popularizoval nevyhnutelnost mezd na úrovni životního minima, resp. sociálního minima podle stupně rozvoje konkrétní společnosti, nebyl Lassalle, nýbrž o více než půl století starší anglický pastor Thomas H. Malthus. Na malthusiánství a jeho různé verze máme dnes tendenci pohlížet se shovívavým úsměškem, avšak po dlouhé období 19. století se jednalo o velmi vlivnou teorii, která silně ovlivňovala politickou ekonomii i morální soudy. V jeho základu, zjednodušeně řečeno, stál předpoklad, že množství potravin roste pomaleji než množství populace. Pauperismus je tedy jevem nevyhnutelným, pokud není regulována porodnost. V tomto myšlenkovém kontextu jakákoli redistribuce ve prospěch chudých či nezaměstnaných by byla hazardem ohrožujícím společnost jako celek a jen by bezúspěšně oddalovala nevyhnutelnou nutnost nedostatku ve chvíli přelidnění.²²

Tyto teze se plně projevíly i v učení o mzdách jednoho z největších ekonomů 19. století, Davida Ricarda, jenž je autorem následující slavné teze: „Jasný a přímý účinek chudinských zákonů není zlepšení poměrů dělníkových (...) nýbrž naopak úpadek chudého i bohatého.“²³ Ve své teorii dokazoval, že dělnické mzdy musí být nutně stále na úrovni existenčního minima. Kdyby se mzdy zvýšily, tak by to vedlo k růstu dělnické populace, což by zpětně vedlo k převaze nabídky na trhu práce

21 Připomínáme si jej zde především ze dvou důvodů: kvůli výkladu mezd a kvůli roli státu. Otázka mezd se totiž úzce týká samotného vykládání nedostatku práce. Otázka státu pak role veřejnoprávních korporací při pečování o nezaměstnané, protože dokud je tato péče ponechána pouze v soukromých rukou, tak se v zásadě v ničem neliší od principu středověké i novodobé charity.

22 Proto byl Malthus také odpůrcem jakékoli sociální politiky, včetně tehdy mezi liberálními národohospodáři populárního anglického New Poor Law. K tomu srov. CYRIL HORÁČEK, *Nauka o mezdním fondu*, Praha 1897, s. 15.

23 DAVID RICARDO, *Zásady politické ekonomie a zdanění*, Praha 1956, s. 82. Srov. ALBIN BRÁF, *Almužna a mzda*, in: *Sbírka přednášek a rozprav*, (ed.) Jaroslav Goll, Otakar Hostinský, Praha 1883, s. 366.

a následně k opětovnému stlačení na toto minimum. Z hlediska nákladů výroby se pro nutnost udržování mezd na nejnižší úrovni vžil pojem nauka o „mzdovém fondu“.²⁴

Z hlediska této, ve své době vlivné argumentace bylo lidské usilování o zlepšení osudu osob marginalizovaných kapitalistickým systémem prostřednictvím podpor, bezdůvodným, ba nesmyslným, snažením proti nevyhnutelným účinkům zákonitostí vývoje. Ještě dlouho mělo trvat, než teorie ustoupila od těchto postulatů.²⁵ Mezitím však masové propuštění a dlouhodobá neschopnost vyrazených nalézt nové uplatnění začaly vstupovat do evropských hospodářských dějů stále markantněji.

Ani ve sféře mravních soudů nezaviněná nezaměstnanost zatím nezískala prostor. Výrazem vítězného prosazování liberalistické politické ekonomie a s ní spojené morálky bylo anglické New Poor Law z roku 1834. Tato reforma chudinské péče plně korespondovala s ekonomickým učením liberalismu a byla oblíbeným terčem kritiky řady sociálních myslitelů a zvláště pro levicovou historiografii jím zůstala dodnes. Její stanovisko výstižně shrnul Eric Hobsbawm, když napsal, že „New Poor Law se svými nelidskými vlastnostmi byl protlačen Parlamentem díky směsici politického nátlaku a lži maskovaných za statistiku.“²⁶ Ponecháme stranou tyto lži a nátlak, protože v zákoně se plně odrazily i morální konsekvence výše uváděných receptů ekonomické vědy. Za klíčové pro tuto reformu označuje Hobsbawm tři motivy: jednak obavy z rostoucích nákladů předchozí formy chudinské péče, dále podporu svobodného trhu pracovních sil namísto podporování a jednak již zmíněné zastavení růstu populace, které dle tehdejších názorů vedlo k pauperizaci.²⁷ Vůdčí ideou nového chudinství v Anglii bylo odstranění peněžních podpor jako nemravných a striktní vynuocování podmínky, že péče o praceschopné má být realizována prostřednictvím pracoven.²⁸ Je zřejmé, že morální soudy zde hrály určitě ne menší úlohu než ekonomická argumentace.

Takové názory nebyly nijak neobvyklé ani v prostředí habsburské monarchie. Výstižně je vyjádřil v 50. letech 19. století místopředseda Mecséry, který se musel vypořádat s masovou nezaměstnaností na severu Čech. Připouštěl sice cyklické výkyvy hospodářství, avšak nemenší roli přisuzoval morálnímu úpadku průmyslového obyvatelstva. Dle jeho mínění ztratilo sebevědomí a hrdost své sociální

24 Vynikající kritiku této teze předvedl v českém ekonomickém myšlení Cyril Horáček ve výše citovaném spisu.

25 Stručný přehled problematiky z hlediska ekonomické teorie uvádí PAVEL SIRŮČEK, *Nezaměstnanost očima teoretické ekonomie – historický exkurz*, *Pohledy 2000*, č. 5, s. 1-2.

26 ERIC J. HOBSBAWM, *Industry and Empire*, London 1968, s. 194.

27 E. J. HOBSBAWM, *Industry and Empire*, s. 193n.

28 Praxe však pokulhávala – zvláště časem – za mravní ideou. Výklad Bráfova rozboru efektivity anglického chudinství *O pracovnách*, *Samosprávný obzor 5/1883*, s. 373n.

samostatnosti, zvyklo si na podporu a žebrůtu pokládat za vřdělennou činnost, přičemž spoléhá na druhé s neuvěřitelnou důvěrou. Meccséry uzavírá své hodnocení tím, že pokud se podpora neděje s rozvahou a mírou, kruh zla se rozšřřuje.²⁹ Příznáčně bude v tomto směru ještě na přelomu 80. a 90. let 19. století německý národohospodář Heinrich Herkner poukazovat na skutečnost, že „stále ještě vychází chudinství, či to, co se takto eufemisticky zove, z onoho předpokladu, v moderním hospodářském řádu často neodůvodněného, že dělník k práci ochotný a zpřůsobilý nalezne vřdy zaměstnání, jež jej uřiví“.³⁰

Na druhé straně byl například ve Francii anglický chudinský model obecně reflektován již od 40. let jako odstrašující případ, avšak nikoli z důvodu odlišné reflexe problému nezaměstnanosti. New Poor Law pro katolické konzervativce příliš oslaboval tradiční charitativní vztah klient-donátor, pro socialisty a tradiční republikány byl příliš stigmatizující a prohlubující sociální rozdíly a pro tamní liberály byl jednoduše moc drahý a oslabující individuální zodpovědnost jednotlivce.³¹ Právě zkušenost druhé francouzské republiky se sociálním zákonodárstvím ve Francii na dlouhou dobu do budoucna v očích buržoazie diskreditovala právo na veřejnoprávní zabezpečení jako revoluční exces. Jak je vidět i zde, zvláště v případech liberálů (ti také budou hlavními advokáty státního nezasahování do sociální oblasti) se plně ozývaly výše uváděné představy klasické politické ekonomie promítnuté do sféry morálky. V takových myšlenkových stereotypch je pak zřejmé i úzké propojení mezi nezaměstnaností a leností.

Přirozená lenost a myšlenka disciplinace

V éře liberalismu 19. století se význam pojmu nezaměstnanost ztrácí v pestré paletě významů jiných. Lingvisticky nelze nezaměstnaného odlišit od tuláků, žebráků, povalečů a často ani sezonních dělníků. Z institucionálního hlediska je to obdobné: neexistují instituce, které by umožňovaly jasné rozlišení těchto osob. V českém prostředí byly zprostředkovatelné práce uzákoněny až v roce 1903 a jejich institucionální předchůdkyně v zásadě nevznikly dřívě než v 70. letech 19. století.³² Ani statisticky tomu nebylo jinak; ojedinele byli nezaměstnaní

v některých regionech sčítáni již ve 40. a 50. letech. Soustavnější sledování tohoto fenoménu však spadá v českých zemích až do období po roce 1890.³³

Ani v ostatním ekonomicky rozvinutém světě tomu však nebylo o mnoho jinak. Nejvíce informací nám poskytuje především historiografie zabývající se anglickou zkušeností, která však není nepodobna zkušenostem z habsburské monarchie. New Poor Law rozlišoval mezi dvěma druhy tuláků a chudých vůbec. První skupinou byli chudí zasluhující (deserving) a druhou skupinou byli chudí nezasluhující (undeserving), tedy nezasluhující soucit a především veřejnou pomoc.

Dnes máme tendenci pohlížet na liberalismus 19. století především jako na hospodářskou nauku umožňující tržní kapitalistické hospodářství. Liberalismus (bez ohledu na jeho kantovskou nebo utilitaristickou formu) však představoval i neméně závažné učení o povaze a přirozenosti lidského jedince. Viktoriánská morálka i dobová sociální věda pak v duchu utilitaristické antropologie definovala chudé a potažmo i nezaměstnané. Definice byla založena na předpokladu, že člověk, příslušník kterékoli sociální vrstvy, má ve své přirozené povaze sklon k zahálčivosti, lenosti a nezodpovědnosti. V tomto kontextu pak pobudové (tuláci) byli lidé, kteří nebyli dostatečně mravní a podlehlí vnitřnímu nutkání k osobní nezávanosti.³⁴ Tato myšlenka není redukována jen na oblast hospodářské teorie a sociálních věd, nýbrž se stává integrální součástí dobového myšlenkového obzoru. Obdobné myšlenkové stereotypy nám dokládá neznámý autor i pro prostředí českých zemí v období 80. let: „Jiní národohospodáři zasazují se o to, aby zřřzeny byly státní pracovny, či vlastně pracovny nucené. Bohužel podkladem této myšlenky jest domněnka, že člověk jest od přírody oddán – lenosti.“ Sám pak imanentní lenost lidskému charakteru nepřikládá a pokládá jej za vlastnost spíše naučitelnou: „Člověk jest ovšem stvořen k práci, jeho duch je neustále činným, avšak dlouholetým a špatným zvykem i půda k práci otrne. Člověk se odučí neb nenaučí pracovati a stane se tulákem.“³⁵ Represivní konsekvence tohoto postoje jsou však obdobné jako v případech výše uvedeného.

Výstižně postihl tyto výkladové tendence později *Ottův slovník obchodní*, v němž stojí: „Za vlády teorie individualismu považovala se úprava poměru mezi zaměstnavatelem a dělníkem za věc naprosto soukromou. Prostým důsledkem toho byl pak názor, že nezaměstnanost jest zjev, za nějž nutno přičítati vinu i zodpovědnost

29 Cituji podle FRANTIŠEK KUTNAR, *Nezaměstnanost a bída prádláků a tkalců na krkonošských horách v 50. letech 19. století*, in: Lnářský průmysl, díl 4, Trutnov 1981, s. 156.

30 HEINRICH HERKNER, *Dělnická otázka*, Praha 1898, s. 12.

31 Cituji podle TIMOTHY B. SMITH, *The Ideology of Charity, The Image of The English Poor Law, and Debates Over The Right To Assistance In France 1830-1905*, *The Historical Journal* 40/1997, s. 999-1000, 1012.

32 Srov. JAN JANÁK, *Přičiny vzniku předlitavské sociální správy*, Brno 1970. V roce 1848 sice vznikla zprostředkovatelná v Praze, ale kolem roku 1850 její činnost zase ustala – JOSEF HUDEC, *Reorganisace Ústavu práce hl. města Prahy*, Praha 1939, s. 3.

33 Ani v Německu tomu nebylo jinak. Nejlepší prameny v tomto směru poskytuje asi Velká Británie, ale ani v jejím případě výsledek z hlediska potřeb současného badatele není zcela uspokojivý. Výsledky sčítání kolem roku 1900 uvádí BRETISLAV FOUSTKA, *Nezaměstnanost, Obzor národohospodářský* 11/1906, s. 185. Přehled opatření podává J. JANÁK, *Přičiny vzniku předlitavské sociální správy*, s. 185-187.

34 Cituji podle RACHEL VORSPAN, *Vagrancy and The New-Poor Law in Late-Victorian and Edwardian England*, *The English Historical Review* 92/1977, s. 77-78.

35 *Bez práce*, Sekretář 2/1882, č. 2.

dělníkovi samému. Tento názor uplatňuje se v přítomné úpravě právních poměrů. [...] Celá řada ustanovení vychází z předpokladu, že každý jest povinen uhájiti svou práci existenci vlastní i své rodiny. Ti, kdož tomuto právnímu řádu nechtějí se podrobiti, jsou stiháni trestně a mohou býti chováni v donucovacích pracovnách, aby se u nich odstranily vady mravních názorů. Zkušenosti minulých desetiletí však prokázaly, že takto není možno věc vykládati.³⁶ Avšak v českém prostředí teprve legislativa ČSR z roku 1918 na zákonné úrovni formuluje tuto závěrečnou tezi „že takto není možno věc vykládati“.

Do centra pozornosti kritik sociálních reformátorů byl v Předlitavsku od 70. let 19. století postaven jednak represivní charakter protituláckého zákonodárství, jednak nedostatečnost chudinské péče. Na adresu prvního byla oprávněně připisována neefektivnost represe, pokud není doprovázena adekvátními pozitivními opatřeními, na adresu druhého pak fakt, že problém nezaměstnanosti neřeší v zásadě vůbec. Chudinství v českých zemích bylo založeno od 60. let 19. století zásadně na principu domovského práva, což znamenalo, že v případě neschopnosti získání obživy na trhu práce byla domovská obec dotyčného povinna zaopatřit. Avšak tam se zpravidla práceschopný uchazeč dozvěděl, že nemá nárok na péči z toho důvodu, že je způsobilý opatřit si obživu na trhu práce.³⁷ Jsou k dispozici doklady o ojedinělých peněžních a hmotných podporách nezaměstnaných v této době,³⁸ avšak častěji následovalo putování od domu k domu a od obce k obci, aby dotyčný našel práci. Právě na tomto momentu je asi nejlépe patrná křehká hranice mezi nezaměstnaným a tulákem.

Z dnešní perspektivy se skutečně jeví jako klíčový moment pro vznik moderního konceptu nezaměstnanosti odlišení nezaměstnaných od profesionálních tuláků a povalečů, kteří dle dobového myšlení museli být napraveni. Dokud se zákonodárství anebo hlavně jeho aplikace nezbavila tohoto moralistického a výchovného podtextu a dokud se nezaměstnaní nezbavili podezření ze „zaviněnosti“ svého stavu, nebylo možné péči vyvázat z rozměru pracoven (v různé míře donucovacích) směrem k hmotné a peněžní podpoře.

V případě sledování linie zákonodárství musí být brán zřetel nejen na literu, nýbrž i na reálné provádění. Řada represivních norem totiž přetrvává až do období první republiky (například právě protitulácké normy), ale jejich aplikace se bude oproti dobám svého vzniku lišit. Takto například Jiří Pešek a David Šaman na případu vinohradského okresu ukázali, jak se snižoval v počtech odsouzených represivní charakter protituláckého zákona, což nebylo vysvětlitelné úbytkem počtu

36 *Ottův slovník obchodní*, Praha 1913, díl 2/1, s. 663, heslo nezaměstnanost.

37 Srov. *Oesterreichische Zeitschrift für Verwaltung* 11/1878, č. 17 z 25. dubna 1878.

38 V žádném případě se však nejednalo o rozsáhlejší systémové řešení – srov. JIŘÍ KORÁLKA, *Severočeskí socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí*, Liberec 1963, s. 59.

jedinců v rizikových skupinách. Jejich závěr zněl právě ve prospěch změny aplikace normy směrem ke kumulaci potulky a ještě nějakého dalšího trestního paragrafu, aby soudy „bezpečněji odlišily od lidí sociálně postižených osoby skutečně se práce štítící“.³⁹ Praxe však, především v prvních desetiletích platnosti protituláckého zákona, byla zcela odlišná.

Myšlenka výchovy padlých jedinců je již velmi stará a nelze ji připisovat teprve období druhé poloviny 19. století. Právě ona stála v základu ideje realizace tzv. workhouses v raném novověku. Tyto (v různé míře) donucovací pracovní dílny nebyly primárně založeny na principu aktivní politiky zaměstnanosti, jak je znám ve 20. století institut veřejných prací a účelového vytváření pracovních míst, nýbrž právě na myšlence výchovné disciplinace. Tehdy vstupuje do evropských dějin práce ve smyslu nápravného prostředku. Ducha těchto institucí jedinečně dokresluje proslulý nápis nad vchodem do jednoho z takových domů v holandském Amsterdamu ve druhé polovině 17. století: „Neboj se! Nemstím se za zlo, ale nutím k dobrému. Těžká je moje ruka, ale srdce mám plné lásky.“⁴⁰ Workhouses se staly v průběhu 17. a 18. století hojně využívanou institucí a znala je řada evropských právních řádů. Dlouhou dobu se v těchto nástupcích středověkých špitálů (jasná distinkce mezi oběma institucemi v novověku je těžká) ocitali bok po boku blázni, nemocní, tuláci i nezaměstnaní.⁴¹ V jednotlivých zemích bývaly odlišovány káznice s nucenou prací a pracovny, do nichž člověk (byť pod pohrůzkou káznice) alespoň teoreticky vstupoval dobrovolně. Výchovný a disciplinační aspekt v těchto pracovnách však rovněž hrál klíčovou roli.⁴²

Ačkoli v historiografii se traduje proměna postoje k chudým kolem roku 1750, jde o velmi dlouhý proces, jenž zasahoval ještě hluboko do 19. století. Pozvolna se rodil přístup, který se namísto represe chudých snaží o méně krutý výklad problému pauperismu a jeho pevné umístění v rámci rozvíjejících se kapitalistických vztahů.⁴³ Zároveň se celá řada národohospodářských myslitelů různými způsoby snažila popsat problém moderního proletariátu. Workhouses však přetrvávaly a s nimi i podezření nezaměstnaných z lenosti a záměrné potulky. S tím pak pochopitelně úzce souviselo i zmíněné represivní protitulácké zákonodárství.

39 JIŘÍ PEŠEK, DAVID ŠAMAN, *Chudina vinohradského okresu v letech 1885–1913*, Pražský sborník historický 20/1987, s. 90n.

40 Cituji podle B. GEREMKA, *Slitování a šibenice*, s. 215.

41 Srov. MICHEL FOUCAULT, *Dějiny šílenství*, Praha 1993, s. 43–50.

42 J. JANÁK, *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy*, s. 152n.

43 K tomuto procesu pro období 18. století BEDŘICH LOEWENSTEIN, *Jak integrovat chudé? (Lid a chudoba v pobledu 18. a počátku 19. století)*, ČCH 89/1991, s. 219–231. K tomu srov. GERNARD A. RITTER, *Zur Geschichte der sozialen Ideen im 19. Jahrhundert*, in: *Týž, Arbeiter, Arbeiterbewegung und soziale Ideen*, München 1996, s. 17–19.

Z českých zemí nám tuto zkušenost dosvědčuje již zmiňovaný, tzv. protitulácký zákon z roku 1873 č. 108 ř. z.⁴⁴ Vedle něho je třeba zmínit ještě o dva roky starší, tzv. postrkový zákon č. 88/1871 ř. z., jenž umožňoval vykázaní nepohodlné osoby, ať již z hlediska sociálního, nebo politického,⁴⁵ do domovské obce. Klíčovým ustanovením protituláckého zákona byla zákonná definice osoby považované za tuláka. Byl jím ten, „kdo nemaje určitého bydliště aneb opustiv své bydliště, bez zaměstnání a práce se potuluje a nemůže prokázat, že má prostředky ke své výživě, nebo že jich bezelstně nabytí hledí“. V roce 1885 (č. 89 ř. z.) byla tato definice ještě dále rozšířena: „Kdo bez zaměstnání a práce se potuluje, nemoha prokázat, že má prostředky k své výživě, nebo že jich poctivě nabytí hledí.“ Tuláka bylo možné uvěznit, dát pod policejní dohled nebo jej přikázat do donucovací pracovny (tzv. robotárny), avšak jen na základě rozhodnutí soudu.⁴⁶ Vedle toho nesmíme zapomínat, že podle platného trestního zákona č. 177/1852 ř. z. bylo tehdy i žebrání a svádění k němu trestné.

Obě definice protituláckého zákona se na první pohled jeví bezproblémové z hlediska odlišení nezaviněné nezaměstnanosti. Samotná aplikace zákona, jak již bylo výše poukázáno, však ukázala, že rozlišení tuláků a nezaměstnaných je v praxi velmi obtížné, ne-li nemožné. Proto se také tyto normy záhy staly předmětem kritiky.⁴⁷ Jan Janák dokládá na základě statistických údajů i dobových reakcí, že většinu postižených protituláckým zákonem představovalo dělnictvo, které nemohlo najít zaměstnání v důsledku hospodářské krize. Opíral se přitom o fakt, že vyšší procentní podíl odsouzených tuláků pocházel z průmyslových měst.⁴⁸ Pokles represe následoval teprve s opadnutím krize a zaváděním systému zprostředkování práce, skrze nějž šlo již jasněji nezaměstnaného odlišovat.

44 Dodnes máme k dispozici v zásadě jedině komplexnější zpracování této problematiky: JAN JANÁK, *Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce*, Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university C 16/1969, s. 73-103.

45 Tato norma totiž fungovala jako spolehlivý nástroj nejen proti tulákům a nezaměstnaným, nýbrž i jako politický prostředek pro perzekuci nepohodlných politických agitátorů – srov. OTAKAR FRANĚK (ed.), *Josef Hybeš – práce a vzpomínky*, díl 1, Brno 1976, s. 70-71.

46 Z hlediska zachování občanských práv to je bezesporu správné opatření, avšak bylo kritizováno, že jde o úpravu těžkopádnou a že by se přikazování do robotárny mělo dít nikoli soudně, nýbrž správním rozhodnutím.

47 „Jak snadno člověk sebe početnější, dělník sebe důkladnější v městě se může octnout v postavení takovém, že policie jej za tuláka považovati jest nucena, a že jej tedy postrkem pošle domů. Domov tento jest však mnohdy chudá, malá vesnička, člověk ten pak vyučen řemeslu, které v ní ani dle jména známo není a jiné rolnické práce mu též nikdo neposkytne. Hnanec vída, že by doma hlady zemřít musil, aneb že alespoň by o svou zručnost v řemesle se připravil nastoupí krátce po svém příchodu opět cestu do města, koje se nadějí, že tam poměry již se zlepšily, že opět práci při svém řemesle najde → a zas na postrk byl dán, odsoudí ho soud k arestu a vyřkne, že může být dán do robotárny, kamž pak jej politický úřad pošle. Tímto způsobem se ústav naplňuje i přeplňuje lidmi, kteří bez vlastní viny stali se obětí neblahých poměrů sociálních a lidé takoví pak jsou nuceni se skutečnými zločinci obcovati.“ – *O robotárnách a tuláctví*, Sekretář 2/1882, č. 4. Z jiných pozic se kritika též soustřeďovala na nákladnost a neefektivnost tohoto způsobu „péče“ – srov. Samosprávný obzor 3/1881, s. 351-353, kde jsou rozebrány nepřiměřené náklady na postrk.

48 Srov. J. JANÁK, *Rakouský protitulácký zákon*, s. 89.

Po roce 1900 již tato distinkce díky rozvoji zprostředkujících institucí nečinila vážnější problém. V době předchozí však, jak jsme viděli, v praktickém životě odlišit zlého a dobrého chudáka bylo těžké, navíc když dobová věda i představy o povaze člověka utvrzovaly ve zdrženlivém přístupu ke každému, kdo neměl prostředky k obživě a nepracoval.

Jestliže tedy bylo nejpozději na přelomu 19. a 20. století jazykově, institucionálně i statisticky dosaženo odlišení nezaměstnaných od morálně zavrženíhodných jedinců, zdaleka to neznamenovalo, že by tím bylo dosaženo akceptace pojmu nezaměstnaný v jeho dnešním významu. Prvorepubliková legislativa je toho výstižným důkazem.

Mohl být živnostník za první republiky nezaměstnaným?

Odpověď na otázku položenou v tomto nadpise zní na první pohled možná paradoxně: „Nemohl!“ Podpurné zákonodárství bylo totiž konstruováno v meziválečném Československu tak, že nezaměstnaným se mohl stát pouze ten, kdo byl v předchozí době zaměstnancem, tzn. nacházel se v závislém pracovním poměru. Živnostník však pracoval pod vlastním jménem a na vlastní odpovědnost, a proto uvedenou podmínku nesplňoval. Mohli bychom tento jev označit za důkaz nedostatečnosti tehdejší sociální péče. Avšak pokud se podíváme do dokumentů obsahujících požadavky živnostníků, byť i z let nejhlubší hospodářské krize, požadavek vyplácení podpor v nezaměstnanosti se zde vyskytuje ojediněle a vedle jiných (např. daňové úlevy, státní podpora drobné výroby) je zcela podružný. Sebe samé nepovažovali za nezaměstnané, a proto pro sebe ani nepožadovali opatření, která stát zajišťoval nezaměstnaným.

Tato skutečnost velmi dobře dokresluje výše uváděná zjištění, která ukazují, že naše současná definice nezaměstnanosti, která je vázána výhradně na nedobrovolný nedostatek práce a její aktivní hledání, je poměrně mladého data – ne mladší než osmdesát let. Než se tento pojem v současné podobě etabloval ve veřejném prostoru i v diskurzu sociálních věd, prošly jazykové popisy osob dnes označovaných za nezaměstnané bouřlivým vývojem. Jazyk a jeho implicitní i explicitní hodnotový obsah pak, jak bylo výše ukázáno, zcela zásadním způsobem určoval i osudy takových osob. Argumenty o omezených možnostech redistribuce v minulosti jsou jistě platné. To, že byl někdo považován za zasluhujícího či nezasluhujícího veřejné podpory, z nich však nedovodíme. Tato kritéria byla totiž určována především morálními a vědeckými úsudky.

Závěr

Při sledování vývoje osudů nezaměstnaných a péče o ně v 19. a na počátku 20. století by se mohlo říci, že objektivní hospodářské okolnosti tak byly úspěšně přebity moralizováním. I přes nedostatek statistických pramenů totiž máme k dis-

pozici sdostatek dokladů o tom, že osoby nezávisle nepracující existovaly. Tato teze o „přebití moralizováním“ si patrně zaslouží bližší vysvětlení. V jiném jazykovém popisu by se asi řeklo, že „ideologie zaostala za materiálními podmínkami“.⁴⁹ Touto nedůsledností bychom se však dostali jako historici do závažných výkladových obtíží, před nimiž již před desetiletími varoval Edward P. Thompson.⁵⁰ Domnívám se, že navíc chybí dostatečné kritérium pro takovýto soud o zaostávání. Je značně diskutabilní, zda historik na základě skutečnosti, že dnes převládá jiný popis nezaměstnanosti, může označit konkurenční popisy, jež byly v minulosti opuštěny, jednoduše za zaostávající.

Matt Perry, přední reprezentant současné britské historiografie sociální politiky, jenž tomuto problému věnoval ve své knize o nezaměstnanosti značnou pozornost, tak daleko nejde a k tomuto problému dodává, že „nezaměstnanost nebyla vynalézána, nýbrž že existuje bez ohledu na to, zda si to lidé uvědomují nebo ne“.⁵¹ Lze však psát o společnosti, která si ji uvědomuje jinak než my (popřípadě si ji neuvědomuje vůbec), z tohoto úhlu pohledu? Bude pak uspokojivým vysvětlením, že tato společnost byla zaostalá? Domnívám se, že nikoli. Proto můžeme tvrdit, že společnost si pojem nezaměstnanosti musela „vynalézt“, protože teoreticky není nemožná představa, že by ji „nevynalezla“ a jevy, které my dnes subsumujeme pod pojem nezaměstnanost, by směřovala s jiným označením. Takový výklad se neomezuje pouze na čistě ekonomické podmínky a nezaměstnanost chápe jako výtvar (artifact) statistický, institucionální a lingvistický.⁵² Zákonodárství tvořené v politickém středu pak takovýto pojmový „vynález“ legitimuje a normativně zakotvuje. Stejně tak v politice následně dochází k prosazování jeho případných přeformulování, které se pak stanou (anebo nestanou) normativními. A díky současným diskusím o budoucnosti sociálního státu se zřejmě s řadou takových reformulací na poli sociální politiky budeme mít možnost setkat i my v naší současnosti.

49 MATT PERRY, *Bread and Work*, London 2000, s. 17n.

50 EDWARD P. THOMPSON, *The Making of English Working Class*, London 1963, s. 12-13. Thompson argumentoval, že následkem takového přístupu je psaní jakési „historie vítězů“, zatímco ti, jejichž chápání světa je v rozporu s výkladem vítězů, jsou z vyprávění dějin exkomunikováni. Thompson v tomto případě hovořil proti „vítězné“ fabiánské tradici v britské sociální historiografii.

51 M. PERRY, *Bread and Work*, s. 2.

52 Ke stanovisku o vynalézání nezaměstnanosti se kloní i další historici, například A. Keyssar či R. Salais. Mimořádně právě k druhému z nich se Perry ve výše uvedeném citátu vyjadřuje. Stručný popis těchto přístupů uvádí MICHAEL PIORÉ, *Historical Perspectives and the Interpretation of Unemployment*, *Journal of Economic Literature* 25/1987, s. 1834-1850.

O STŘEDOEVRÓPSKÝCH KONSTRUKCÍCH STŘEDNÍ EVROPY ANEŽ KDE TEDY LEŽÍ STŘED?

Miloš Havelka

On Central European Constructs of Central Europe, or, Where Lies the Centre?

This contribution traces the international (Schorske, Magris, Johnston etc.) and Central European (Kosík, Wandycz, Konrad, Szücs, Kiš, Kundera and others) debates on Central Europe that arose during the 1960s in particular. These were concerned not only with the Central European cultural and artistic heritage, but also with the cultural and political identity of the individual European Nations. The author offers a typology of different mental maps for Central Europe: Central Europe as Intermarium (Poland), Central Europe in the Carpathian Arch (Hungary), Central Europe between Germany and Russia (Czech Republic), nationalistic Central Europe (Slovenia) etc.

Podstatná vlastnost střední Evropy spočívá v rozmanitosti národů, kultur, jazyků, tradic a institucí. To ovšem znamená život v situaci psychologicky nanejvýš nestabilní a namáhavé. Možná se dokonce jedná o situaci nepřirozenou, zvláštním způsobem „antientropickou“, a zároveň jde o vzácnou duchovní vymoženost a intelektuální luxus pro zcela malou skupinu vyvolených. Většina se ale musí starat o naléhavé potřeby a usiluje o zjednodušení.

Raimondo Strassoldo

Mezi kategoriemi, jimiž se lidé pokoušejí pojmově uchopit svůj historicky vzniklý svět, udělal v poslední době poměrně velkou kariéru noetický koncept prostoru.² Starší metodologické inovace v historických a sociálních vědách (především

1 Tento příspěvek vznikl v rámci plnění projektu Filosofické předpoklady antropologického výkladu prostoru (GAČR 401/05/2558). Jeho název odkazuje k monografii německého historika KARLA SCHLÖGELA *Die Mitte liegt ostwärts. Europa im Übergang*, München-Wien 2000.

2 K tomu například srov. JÜRGEN OSTERHAMMEL, *Die Wiederkehr des Raumes: Geopolitik, Geohistorie und historische Geographie*, *Neue Politische Literatur* 43/1998, s. 374-397.